

SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLEŞME TARTIŞMALARI VE KENT HAKKI

Özgün DİNÇER *

ÖZ

Nüfusun hızla artması, kentlerin hızla büyümesi ve nüfusun kentlerde yoğunlaşması ekonomik, politik, kültürel, ekolojik ve çevresel bir çok sorunu da beraberinde getirmiştir. Günümüzde hakim olan şekliyle kentleşmenin sürdürülebilir olmadığı, hızlı kentleşme ve nüfus artışıyla birlikte ortaya çıkan sorunların giderek artmasının birçok tehlikeye yol açtığı daha ciddi olarak dile getirilmektedir. Ortaya çıkan sorunların daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasının ve çözüm üretilmesinin gerekliliği ve aciliyeti bu tartışmaları uluslararası kuruluşların da gündemine getirmiştir. Birleşmiş Milletler çatısı altında kurulan UN Habitat başta olmak üzere UNESCO, Avrupa Birliği, UCLG ve daha birçok kuruluş kentleşmenin getirdiği bu sorunları ele almakta ve sürdürülebilir kentleşmenin ve demokratik bir kent yaşamının nasıl kurulabileceği üzerine çalışmalar ve tartışmalar yürütmektedir. Kent hakkı kavramının bu tartışmalar açısından neden kilit önemde olduğunu ortaya koymayı amaçlayan bu çalışmada, bu kuruluşların gerçekleştirdiği çeşitli programların ve toplantıların raporları ve internet sitelerindeki çeşitli dökümanlar incelenerek sorunu nasıl tartıştıkları analiz edilecek ve uluslararası alandaki bu tartışmalar kent hakkı kavramı ile ilişkisi içinde eleştirel bir açıdan yeniden ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kent, Kentleşme, İnsan Hakları, Kent Hakkı, Kent Planlama

SUSTAINABLE URBANIZATION DISCUSSIONS AND THE RIGHT TO THE CITY

ABSTRACT

The rapid increase in population, the rapid growth of cities and the concentration of population in urban areas has led to several economic, politic, cultural, ecological and environmental problems. Today, it is expressed more seriously that the urbanization is not sustainable in its current form and the gradually increasing problems that occurred with rapid urbanization and population growth cause great dangers. The necessity and urgency of addressing the emerging issues more comprehensively and producing solutions to them brought up these debates to the agenda of international organizations. Particularly the UN Habitat established under the umbrella of the United Nations, UNESCO, European Union, UCLG and many more organizations address the issues that the urbanization brought up, and conduct studies and debates on how to establish sustainable urbanization and a democratic urban life. This study aims to reveal why the term "the right to the city" has a key role with regard to these debates. In this study, how these organizations discuss the issue will be analyzed by examining the reports of various programs and meetings that carried out by them and various documents on their websites and these discussions in the international arena will be readdressed from a critical perspective within its relation to the concept of "the right to the city."

Key Words: Urban, Urbanization, Human Rights, Right To The City, City Planning

---

*Dr., Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, Ankara, Türkiye, odincer@media.ankara.edu.tr

GİRİŞ

Birleşmiş Milletler, 2008 yılında iki önemli olguya dikkat çekmiştir. Bunlardan birincisi İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 60. yılında buradaki ideallerin gerçekleştirilmesinde hâlâ yeterli düzeye ulaşamamış olmasıdır. Buna ek olarak kentlerin önümüzdeki yıllarda giderek daha fazla büyüyeceği ve 2050'ye yaklaşılırken nüfusun %95'inin şehirlerde ikamet edeceği öngörüsünden yola çıkılarak büyümenin bu haliyle devam etmesi durumunda ciddi boyutta sorunlar yaratacağına işaret edilmiş ve kentlerin bu hızda büyümesinin ve nüfusun kentlerde yoğunlaşmasının yarattığı ekonomik, politik, kültürel, ekolojik ve çevresel birçok sorun nedeniyle sürdürülebilir bir kentleşmenin bu haliyle mümkün olmadığını altı çizilmiştir. Bu nedenle de kentleşme ve nüfusun artışıyla birlikte ortaya çıkan sorunların kapsamlı ve ciddi bir şekilde ve uluslar arası düzeyde ele alınarak tartışılmasının ve çözüm üretilmesinin gerekliliğini yeniden vurgulanmıştır. Söz konusu bu meseleler Birleşmiş Milletler başta olmak üzere UN-Habitat, UNESCO ve UCLG gibi uluslar arası alandaki örgüt ve kuruluşların da gündemine girmiş ve bu kapsamda çeşitli toplantılar, projeler, programlar ve benzeri çalışmalar gerçekleştirilmiştir. Düzenlenen programlar, projeler ve çalışmalarda günümüzdeki kentlerin sorunları tespit edilerek sürdürülebilir ve yaşanabilir kentlerin gerçekleştirilmesi için hedefler belirlenmektedir.

Sürdürülebilir bir kentleşmenin nasıl olması gerektiğine ilişkin tartışmalar planlama, çevresel ve ekolojik sorunlar, iklim değişimi, kanalizasyon ve altyapı sorunları, yasal düzenlemeler, barınma, sağlık eğitim gibi temel hakların sağlanması, hizmetlere erişebilirlik, kentlilerin hakları, demokratik katılım, temsiliyet, sosyal yaşama katılımında ve kent imkanlarından faydalanmada eşitlik ve özgürlük, güvenlik, ayrımcılık, ve yoksulluğun önlenmesi kent kaynaklarının yenilenebilir kullanımı, tüketimi, kent yönetiminin yeniden yapılandırılması, kent planlaması gibi çok çeşitli konu başlıklarını kapsamaktadır. Bir diğer yandan küreselleşme, göçler ve kentlerde yoğunlaşan kozmopolit yapıyla birlikte artık ulus devlet ve vatandaşlık kavramlarının da tartışılabilir olması ve nüfusun büyük bir kısmının kentlerde yaşaması dolayısıyla bu tartışmalarda İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan barınma, ulaşım, sağlık ve eğitim, temiz ve sağlıklı bir çevrede yaşama ve temiz suya erişebilme gibi hakların sağlanmasının mekanizmalarının artık ulus devlet düzeyinde değil kent düzeyinde sağlanabilirliğinin koşullarının gerçekleştirilmesi gerekliliği öne çıkmış ve bunu mümkün kılacak koşullar ve düzenlemeler ele alınmaya başlanmıştır. Sonuç olarak iki sorun birlikte ele alınarak, bir yandan kentlerin sorunlarını ve sürdürülebilir büyümenin imkânlarını tartışırken diğer yandan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan temel hakların gerçekleştirilebileceği bir düzey olarak ulus devletten ziyade kentlerin temel alınması kenti bu hakları sağlayacak bir zemin olarak yeniden örgütlenmesini amaçlayan bir yaklaşımın benimsendiği ve savunulduğu görülmektedir.

Bu tartışmalarda kentlerin planlanması, çevresel ve ekolojik sorunlar, yoksulluk, ayrımcılık, barınma hakkı, ulaşım hakkı, çalışma hakkı, eğitim hakkı, sağlık hakkı, gösteri ve toplantı özgürlüğü, demokratik katılım konuları ele alınırken kent hakkı kavramına ya hiç değinilmediği, değinildiği noktalarda da kavramın, ağırlıkla demokratik kent yönetiminin sağlanmasına ya da kavramın İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan hakların ulusal değil de kent düzeyinde gerçekleştirilmesine işaret eden bir araç olarak ele alındığı görülmektedir. Fakat kent hakkı kavramı tüm bunları da içermekle birlikte bundan daha fazlasıdır. Kent hakkı kavramını, meselelerin

ulusal değil de kent düzeyinde tartışılmasını ele alan bir düzeye indirgemek ya da ona muğlâk bir şekilde değinmek kavramın boş bir gösterene dönüşmesi tehlikesine yol açmaktadır. 1968'de Lefebvre'in kavramsallaştırdığı ve sonrasında Harvey'in de geliştirdiği bu kavram tüm bu haklara erişim meselesini kentleşmenin temel mantığıyla açıklamakta dolayısıyla planlama ve temel haklara erişim ile ilgili tartışılan bu konuların altında yatan yapısal sorunlara işaret etmektedir. Kavram kentlilerin sahip olması gereken birtakım haklara işaret etmekten öte kentsel sistemin nasıl örgütlenmesi gerektiğine ilişkin radikal bir değişikliği öngörmektedir. Lefebvre de Harvey de kent hakkı kavramını kent ve kentleşme sürecinin Marksist bir analizinden yola çıkarak geliştirmektedir. Dolayısıyla kent hakkı kavramı dayandığı kentleşme süreci analizlerinden ayrı bir şekilde kavranamaz. Harvey'in (Harvey, 2013) de işaret ettiği gibi ağırlıklı olarak bireysellik ve mülkiyet kökenli olan, liberal ve neoliberal piyasanın hakim mantığını tartışmaya yeterince imkan vermeyen bir yaklaşımdan ziyade kent hakkı kavramı giderek mülksüzleştirilen kesimlerin barınma, eğitim, sağlık, ortak alanların kullanımı gibi haklara erişimlerine engel olan sorunlara işaret etmenin yanında kendi yaşamlarını kurma, kendilerini geliştirme haklarının nasıl giderek ellerinden alındığını tartışmaya imkan veren bir kavramdır. Bu anlamıyla da çeşitli hakların yerel düzeyde gerçekleştirilmesinin bir aracı olmanın ötesinde bizzat bu hakların gerçekleştirilmesinin önündeki yapısal sorunlara işaret etmekte ve böylece bu hakların sağlanmasında önemli bir zemini oluşturmaktadır.

Buradan yola çıkılarak bu çalışmada kent hakkı kavramının sadece bir araç olarak değil tam tersine temel hakların sağlanmasında çok önemli bir zemin olarak kavramsallaştırılmasının neden gerekli olduğunu ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmada kent hakkı kavramını göz ardı etmenin bu sorunlara üretilen çözümlerin önündeki yapısal engelleri de göz ardı edilmesine neden olacağı dolayısıyla da yetersiz kalacağı bu nedenle de kent hakkının bu sorunlarının tartışılmasının önemli bir zemini olarak yeniden ele alınmasının gerekli olduğu savunulacaktır. Buradan yola çıkılarak bu kuruluşların gerçekleştiği çeşitli programların ve toplantıların raporları ve internet sitelerindeki çeşitli dökümanlar incelenerek uluslararası alandaki bu tartışmalarda sorunun nasıl ele alındığı incelenecektir. ¹İkinci olarak kent hakkı kavramının temelinde yatan kentleşme süreci analizlerine yer verilecek ve bu şekilde kent hakkının temel mantığı açıklanmaya çalışılacaktır. Daha sonra ise tüm bu tartışmalar kent hakkı kavramı çerçevesinde ele alınarak eleştirel bir şekilde yeniden değerlendirilecektir. Çalışma bu şekilde, kent hakkı kavramının bu tartışmalar açısından neden kilit önemde olduğunu kent hakkı meselesinin gerçek bir tartışması yapılmadan uluslar arası alandaki bu tartışmaların neden eksik kalacağını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. Sürdürülebilir Kentleşme Tartışmaları

Kentler, gayri safi yurt içi hasılanın yaklaşık %70'inin üretildiği yerler olarak ekonomik büyümenin önemli dinamolarından biri kabul edilmektedir. Barındırdığı ekonomik

---

¹Çalışmada, Birleşmiş Milletler, UN_Habitat, Unesco ve UCLG (United Cities and Local Governments) 'nin internet sitelerinde yer alan, konuyla ilgili bir çok yazı, rapor ve dökümanlar incelenmiş, ortaklaşan ve öne çıkan noktalar tespit edilerek özetlenmiştir. Bu nedenle aksi bir kaynak gösterilmediği sürece bu alandaki ilişkin tartışmalara yapılan atıflar bu sitelerden alınan bilgilere dayanmaktadır. <http://www.unesco.org>. <http://unhabitat.org>. <http://open.unhabitat.org>. <https://habitat3.org>. <https://www.uclg.org>. <http://www.citiesalliance.org>. www.un.org.tr. <https://ec.europa.eu>.

potansiyel, istihdam fırsatları ve daha iyi yaşama dair vaat ettiği olanaklar nedeniyle göç almakta ve dolayısıyla nüfus giderek kentlerde yoğunlaşmaktadır. Hızlı kentleşmenin sorunları ile ilgili yapılan tartışmalarda, sadece nüfus yoğunluğu açısından değil fakat buna da bağlı olan fiziksel olarak da aşırı ve hızlı büyümesinin belli sıkıntıları ortaya çıkardığına değinilmektedir. Kentleşme bir yandan arazi, enerji, su gibi kaynakların tüketilmesine neden olurken diğer yandan çevre kirliliği, iklim değişikliği, mali yükler ve sosyal sorunları da ortaya çıkarmaktadır. Kentlerin fiziksel olarak genişlemesi çevresel ve ekolojik olduğu kadar toplumsal ve ekonomik bir sorun olarak da ele alınıp değerlendirilmekte, bu sorunların kaynağı olarak da hakim olan kent planlama anlayışı gösterilmektedir.² Buna göre, klasik kent planlama anlayışı kentleri konut, sanayi, iş ve ticaret gibi alanlara bölen ve esnekliğe izin vermeyen bir yapıdadır. Nüfus arttıkça yeni konutlara, iş yerlerine ve çeşitli hizmetlere olan ihtiyaç da artmakta bunun sonucu olarak kent daha fazla genişlemektedir. Bunun fiziksel sonucu kentlerin daha geniş bir arazi üzerine kullanışsız bir şekilde yayılmasıdır. Örneğin yeni konutlar barınma ihtiyacını giderse bile konut ve işyerleri arasındaki uzaklık insanların daha çok yol katetmesine neden olacaktır. Bu nedenle kullanışsız olan bu fiziksel genişleme daha fazla fiziksel genişleme ile sonuçlanacaktır. Çünkü mesafelerin artması nedeniyle taşıt kullanımı artacak, taşıt sayısının artması yeni yollara, otopark alanlarına ihtiyacı doğuracak bu da kentin genişlemeye devam etmesine neden olacaktır. Kentin genişlemesi sonucu araç trafiği yine artacak böylece kent içindeki yeşil alanlar, kaldırımlar yollara ve otoparklara ayrılacaktır. Kaldırımların azalması yayaları sıkıntıya sokacağından taşıt kullanımının artmasıyla sonuçlanacaktır. Yeşil alanların kentin dışında kalması da kentlileri boş zamanlarda buralara gidebilmek için taşıt almaya sevkedecek ve taşıt kullanımı yeniden artacaktır. Böylece artan taşıt trafiğini kaldırması için yeni yolların açılması zorunlu hale gelecek bu döngü bu şekilde devam edecektir. Üstelik kent içindeki arazilerin doğru bir şekilde kullanılmaması da kent içinde gereksiz boş alanların ve mesafelerin oluşmasına da neden olacak ve olarak kirlilik, yüksek kira gibi sorunlara yol açacaktır. Kent hayatı için önem taşıyan kamusal alanlar, yeşil alanlar ve bahçeler giderek azalacak, toplumsal bağlar zayıflayacak ayrımcılık ve suç artacaktır. Dolayısıyla sürdürülebilir bir kentleşmeyi mümkün kılacak alternatif kent planlama anlayışları üzerine çalışılmakta, artan nüfusu ve ihtiyaçları karşılarken çevreye zarar vermeyen daha esnek planlama stratejilerinin geliştirilmesi önerilmektedir.

Tartışmalarda ayrıca İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde de yer alan, barınma hakkı, ulaşım hakkı, çalışma hakkı, dinlenme, eğlenme ve kendini geliştirme hakkı, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yararlanma hakkı gibi hakların kent düzeyinde sağlanmasını, yoksulluğun ve ayrımcılığın önlenmesi, yönetim ve karar mekanizmalarına katılıma imkan veren demokratik mekanizmaların geliştirildiği bir kent düzenini mümkün kılacak yollar aranmaktadır. Örneğin barınma hakkı, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan haklardan birisi olması ve insanların yaşam standardının en önemli unsurlarından biri olması nedeniyle bu tartışmalarda ağırlıklı olarak ele alınmıştır. Habitat II konferansında da bu konuya özellikle yoğunlaşmış ve konuyla ilgili olarak UN Habitat ile birlikte çalışmak üzere, Birleşmiş Milletler Barınma Hakkı Programı (UNHRP - United Nations Housing Rights Programme) da

---

²Bkz: **Paper City- An Urban Story**, Kentleşme sürecine ve hızlı ve kontrolsüz büyümenin yol açtığı sorunlara dikkat çekmek ve olası çözümlere işaret etmek amacıyla stop-motion tekniğiyle video hazırlama projesi ve aynı zamanda hazırlanan ve UN Habitat sitesinde ve youtube'da yer alan videonun adı. <http://unhabitat.org/papercity/>, <http://unhabitat.org/urban-themes/planning-and-design/>

oluşturulmuştur. ³Barınma hakkına yönelik olarak yerel ve ulusal yönetimler konut edindirme programları uygulamaktadır fakat nüfus artışı ve nüfusun kentlerde yoğunlaşması nedeniyle hala uygun koşullarda konutlara ulaşamayan gecekondü bölgelerinde ya da sokaklarda yaşayan çok sayıda insan bulunmaktadır. Gecekondü bölgelerinde sağlıklı bir çevrede kalitesiz ve riskli olarak inşa edilmiş bu evlere alt yapı ve üst yapı hizmetleri de yeterli derecede ulaşmamakta, burada yaşayan insanlar kent yaşamından, eğitim, sağlık, sosyal ve kültürel yaşamdan uzak kalmaktadır. Bu nedenlerle barınma hakkı sadece satın alınabilir bir ev olarak değil yaşam kalitesi ile ilişkili olarak da tartışılmaktadır. Konutların ucuz olmasının yanında belirli bir kalitede inşa edilmesi, sağlıklı bir çevrede yer alması, sosyal yaşamla ilişkili bir yerde bulunması, altyapı ve üstyapı hizmetlerinin sağlanması da sürdürülebilir kentleşmenin olmazsa olmaz koşullarından biri olarak değerlendirilmektedir. Bir yandan daha geniş düzeyde kent planlamasıyla diğer yandan da hak ve hizmetlerle, sosyal yaşamla ilişkili bir şekilde ele alınmakta ve konut politikalarında bunların göz önünde bulundurulması beklenmektedir. Ayrıca gecekondü bölgelerinin sağlıklılaştırılması ve yaşam standardının yükseltilmesine ilişkin programların yürütülmesi de planlanmaktadır.

Kentleşme sürecinin temel dinamiklerinden biri de ulaşım olarak görüldüğünden önemle üzerinden durulan konulardan biridir. Gün içinde kent nüfusunun büyük bir kısmı işlerine, evlerine, okul ya da hastanelere, alışverişe vs gidebilmek için kent içinde hareket etmektedir. Dolayısıyla konut bölgelerinin iş yerlerine, okul, hastane, alışveriş alanlarına uzak olması gün içinde daha çok insanın kent içinde daha uzun mesafelerde yolculuk yapmak zorunda bırakılmaktadır. Bu yolculukların çoğu motorlu taşıtlarla gerçekleştiğinden çevre kirliliğine, sağlık problemlerine, trafik kazalarına, enerji kaynaklarının aşırı tüketimine ve daha düşük bir yaşam kalitesine neden olmaktadır. Dolayısıyla ulaşım ihtiyacını azaltacak kent planlamasının yanında yaya ve bisiklet trafiğine imkan verecek yolların artırılması hedeflenmekte ayrıca kent içindeki her yere dengeli bir şekilde dağılan düzenli toplu taşımanın desteklenmesi önerilmektedir. Benzer şekilde, herkesin eşit bir şekilde, yeterli düzeyde sağlanacak eğitim ve sağlık hizmetlerine erişiminin sağlanması hedeflenmektedir. Herkesin temiz bir çevrede yaşama hakkı olduğundan yola çıkılarak kanalizasyon, çöplerin toplanması, arıtma benzeri alt ve üst yapı hizmetlerinin yeterli düzeyde ve kalitede sağlanarak herkese eriştirilmesi de koyulan hedeflerden bir diğeridir.

Sürdürülebilir kentleşme tartışmalarında hedeflenen bir diğer unsur da daha demokratik ve daha şeffaf kent yönetimlerinin oluşturulmasıdır. Kentte yaşayan herkesin eşit bir şekilde, kent yönetimlerine ilişkin bilgilere erişebilmesi ve karar süreçlerine katılabilesinin sağlanması, kent yaşamında cinsiyete, ırka, dine, milliyete, etnik ve kültürel kimliklere yönelik ayrımcılığın önlenmesi de geleceğin kentinde olması gereken unsurlardandır. Bununla birlikte tüm bu sorunlar yasal düzenlemelerin yeterli olmaması ve uygun bir planlama anlayışının geliştirilmemiş olmamasıyla açıklanmakta, buradan yola çıkılarak daha bütüncül ve kapsayıcı bir gelişim üzerine düşünülmesi gerektiği belirtilmekte ve nasıl bir planlamanın olması gerektiğine ilişkin tartışmalar sürdürülmektedir. Güçlü yasal düzenlemeler ve esnekliğe imkan veren, ekonomik, çevresel, toplumsal ve ekolojik unsurları göz önünde bulunduran planlama anlayışının geliştirilmesi gibi çözümler önerilmektedir. Kamu politikaları, planlar ve yönlendirmeler ile eşit ve adil bir kent geleceğinin sağlanabileceği düşünülmekte, kent

³ <http://mirror.unhabitat.org/content.asp?ID=798&catid=282&typeid=24&subMenuId=0>

arazisinin sosyal adaleti, eşitliği, istihdam fırsatlarını ve ekonomik büyümeyi destekleyecek şekilde yapılandırılabilceği ileri sürülmektedir.

Tüm bu tartışmalarda kent hakkı kavramı ya göz ardı edilmekte ya da İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer alan barınma, ulaşım, sağlık, eğitim ve demokratik katılım gibi hakların toplamına, bunların kent düzeyinde sağlanarak yoksulluk ve ayrımcılığın kaldırılarak daha eşitlikçi ve demokratik bir kent yaşamının kurulmasına işaret eden bir kavram olarak ele alınmaktadır. Oysa ki kent hakkı kavramı, kentlilerin haklarına işaret ederken öncelikle sadece planlama ve yasal düzenlemeler ile ilgili bir sorun olarak değil ekonomi politik bir mesele olarak ele almaktadır. Bu sayede de bu hakların aslında bugüne kadar neden tam olarak gerçekleştirilemediğini açıklamakta, gerçekleştirilmesinin önündeki yapısal engellere ışık tutmaktadır. Çünkü kent hakkı kavramı öncelikle kentleşme sürecinin eleştirel bir analizini yapmamıza ve meselenin dinamiklerini bütüncül bir şekilde kavramamıza imkan vermektedir. Meseleyi Kent Hakkı kavramı çerçevesinde tartıştığımızda ise, bu sorunu sadece bir planlama sorunu olarak göremeyeceğimizi, kentleşmenin altında yatan ekonomik faktörleri göz önünde bulundurmadan meselenin tam bir şekilde ele alınmasının yeterli olmadığını görmek mümkün olacaktır.

2. Kentleşme Süreci ve Kent Hakkı Kavramı

Kent Hakkı Kavramı ilk olarak Henri Lefebvre'in o dönemin Fransa'sının hareketli ortamından da ilham alan 1968 tarihli *Le Droit à la ville* eseri ile gündeme gelmiştir. Daha sonra ise David Harvey tarafından, bu sefer 1990'ların Avrupa'sında, Sokakların Geri Talebi¹⁴ adıyla bilinen kent ve çevre hareketlerinin yoğunlaştığı bir dönemde yeniden yorumlanarak geliştirilmiştir. Kent Hakkı genellikle Lefebvre'in tarif ettiği haliyle "bir haykırış ve bir talep" olarak tanımlanır. Kent yaşamının giderek yok edilmesine bir isyan ve daha iyi bir yaşam talebidir. Kapitalizmin kentlilerden çaldığı kent mekanının ve hakların iadesi talebidir. Kent mekanının ve krize giren gündelik yaşamın yeniden örgütlenmesinde söz sahibi olma hakkıdır. Fakat Lefebvre'in bu tanımının altında kentleşme sürecinin eleştirel bir analizi yatmaktadır. Gerek Henri Lefebvre gerekse David Harvey kavramı tartışmaya, kentleşmenin Marksist bir analizini yaparak ve kapitalist kentleşme sürecinin temel dinamiklerini inceleyerek başlarlar. Bu nedenle kavramın asıl temeline oturtulmadan ele alınması söz konusu meselelerin sorunlu bir şekilde ele alınması sonucuna yol açacaktır. Bu açıdan ilk önce yazarların kentleşme sürecini nasıl ele aldığını ve tartıştığını özetlemek gerekir.

Hem Lefebvre hem de Harvey'in görüşlerinde en önemli noktalardan biri, her iki yazarın da kapitalizmin kendi devamını sürdürmesinde kentleşmenin rolünü ele almalarıdır. Şöyle ki, her iki yazar açısından da kentleşme kapitalist sistemin basit bir çıktısı ya da sonucu değildir. Kapitalizm bizzat kentleşme süreci ile kendisini yeniden üretmekte ve ayakta kalabilmektedir. Lefebvre (1991)'e göre her üretim biçimi, kendisini üretecek toplumsal ilişkilerin üretilebileceği mekanını da üretmek zorundadır; çünkü varlığını kendisini ancak mekansal olarak da kurarak sürdürebilir. Nitekim kapitalist üretim biçimi de binaların inşasından yatırımın dağılımına kadar mekanla ilgili süreçlerini tümünü etkileyerek, ve kentsel mekanı örgütleyerek kendi devamını sağlayan toplumsal ilişkileri yeniden üretmektedir (Lefebvre, 1991:9-10).

---

¹⁴ Reclaim The Streets

Kent hakkı meselesini kent mekanının üretimine dair görüşlerine paralel olarak tartışan Lefebvre (1991, 1996), kent mekanının yeniden üretilmesi sürecini kullanım değeri ve değişim değeri kavramlarını kullanarak açıklamaktadır. Kapitalist üretim biçimi, kent mekanını da metalaştırmakta ve böylece kent mekanının örgütlenmesinde kullanım değeri değil değişim değeri hakim olmaktadır. Kentlileri kent üzerindeki haklarından mahrum bırakan da kentin, onu asıl sahibi kentlilere göre değil de sermayenin çıkarına göre örgütlenmiş olmasıdır. Lefebvre'e göre, kent mekanı kapitalist üretim biçimi içinde değişim değeri ile ölçülen, alınıp satılabilen bir meta olarak görülmekte, yönetsel ve ekonomik egemenlik tarafından sermayenin mantığına göre örgütlenmektedir. Lefebvre, kentin onu kullanan kentliler için anlamlı hale getirecek olan kullanım değerine göre değil sermayenin çıkarı olan değişim değerine göre örgütlenmesinin kentlileri kent üzerindeki haklarından mahrum bıraktığına işaret eder. Bu anlamda kent hakkı, kentte yaşayanların kenti kendi ihtiyaçları doğrultusunda değiştirme ve yeniden üretebilme hakkıdır. Bu tanımdan yola çıkıldığında kent hakkı değişim değerine göre örgütlenen kent mekanı yerine kullanım değerine göre belirlenen bir kent yaşamını temel almakta ve süreçteki ilişkilerde önemli bir değişimi önermektedir.

David Harvey (Harvey, 2006, 2008) için de kentleşme süreci ve mekanın üretimi kapitalizme içkindir. Yazar'a göre "Sermaye birikimi hep son derece coğrafi bir mesele olmuştur. Coğrafi yayılma, uzamsal düzenlemeler, eşitsiz coğrafi gelişmeler gibi bünyevi imkanlar olmasaydı eğer Kapitalizm, bir siyasal-ekonomik sistem olarak işlerliğini çoktan kaybederdi." (Harvey, 2008, s.40). Harvey'e göre kapitalizm, krizlerini "uzamsal çözümler" üreterek aşmakta, bunu bir yandan coğrafi olarak genişleterek, diğer yandan kendine uygun coğrafyayı yeniden inşa ederek gerçekleştirmektedir. Mekanı işgal ederek ve düzenleyerek, altyapı, iletişim ve ulaşım için üretilmiş alanlar örgütleyerek, eşitsiz mekansal gelişimi ve uzamsal ilişkileri üreterek kendi dinamiklerine uygun coğrafya ve yerler ağı üreterek devamını sağlamaktadır. Hatta kimi zaman kendi ürettiği bu coğrafyayı alaşağı ederek yeniden düzenlemektedir. (Harvey, 2008, s. 74-75, 80-81). Yazar, artı-değerin yoğunlaşması ve gelirin yeniden dağıtılmasında kentsel sistemin rolünü vurgular. Harvey'e göre(2006, 2008) mekanın ve mekansal eşitsizliklerin üretilmesi yoluyla zaten eşitsiz olan gelir dağılımı eşitsizliği pekiştirecek şekilde yeniden dağıtılır. Diğer bir deyişle, kapitalizm gelirin eşitsiz dağılımını mekansal olarak da örgütleyerek daha büyük eşitsizliklere ve adaletsizliklere neden olacak şekilde geliri yeniden dağıtmaktadır. Zenginlerin daha da zenginleşirken fakirler daha da fakirleştiği kentsel sistem, sermaye sahiplerinin kendi avantajlı konumlarını yeniden ürettikleri ekonomi politikalarında da başat rolü oynar. Bu nedenle de kentsel sistem kapitalist toplumsal ilişkilerin kurulmasında temel bir rol oynar. (Harvey, 2013)

Kısaca kapitalizmin kent mekanını üreterek varlığını sürdürdüğü her iki yazar tarafından da ifade edilmektedir. Dolayısıyla kent hakkı kavramı ile ilgili görüşlerini de kentleşme süreci ile kapitalizm arasındaki bu ilişkiden yola çıkarak geliştirirler. Yazarlar, kapitalist kentleşme sürecinde hakim olan sermaye mantığı karşısına kentlilerin haklarını koyarlar. Bu nedenle de kavram temelde antikapitalist bir nitelik taşımaktadır. Kent hakkı kavramı, kentte yer alan ortak mal ve hizmetlere kentlilerin eşit bir şekilde erişebilmesini, bunlardan yararlanabilmesini ifade eder. Fakat bundan da ötesi, kentlilerin kenti kendi ihtiyaçlarına göre dönüştürme, yeniden düzenleme haklarından söz eder. Sonuçta da çok önemli iki değişimi öngörür. Değişim değeri karşısına kullanım değerini koyarak sermayenin karşısına kentlinin çıkarlarını koyar.

İkincisi de gelirin nasıl yeniden dağıtılacağına ilişkin karar sürecini kentlilere bırakmaktadır. Bu haliyle de kentsel sistem kuran ilişkilerde radikal bir değişimi önermektedir. Hem Lefebvre için hem de Harvey için kent hakkı bu anlamda devrimci bir nitelik taşımaktadır. Çünkü kentte hakim olan süreçlerin ve toplumsal ilişkilerin kökten bir değişimini içermektedir.

Burada Lefebvre'in kent hakkı kavramını ortaya atarken kapitalist kentleşmede sorunun ya da kent hakkının temeline koyduğu değişim değeri ve kullanım değeri tartışmasından yola çıkarsak kapitalist mantık içinde kent değişim değerine göre şekillenirken insanlar açısından kullanım değeri pek de kalmaz. Örneğin uluslar arası bu tartışmalarda ele alınan konulardan biri yeşil alanlara, parklara, bahçelere ve çeşitli kamusal alanlara daha fazla yer ayrılmasıdır. Bunun kentte yaşayanların faydasına olduğu açıktır. Fakat kentlilerin faydasına göre değil sermayenin mantığına göre düzenlenen kent mekanında değişim değeri esastır ve bu durum yeşil alanların daha çok kar getiren yatırımlar için kullanılmasını dolayısıyla alışveriş merkezi ya da residence adı verilen iş ya da konut yerlerine ayrılması sonucunu doğuracaktır. Benzer şekilde yenileştirme ve sağlıklılaştırma gibi gerekçelerle ortaya çıkan kentsel dönüşüm sermayenin başka bir kar kaynağına dönmüş, kentin bu bölgelerini rant alanına dönüştürmüş, yoksulların yaşadıkları yerden kovulması ve kentin başka bölgelerine sürülmesiyle kent içindeki ayrımcılık yeniden üretilmiştir. Aynı şekilde yoksul kesimler kent merkezinden uzak yerlere sürülmüş, kentin imkanlarından faydalanma avantajı yine varlıklı kesimlere tanınırken, yetersiz ve niteliksiz altyapı ve üst yapı hizmetleri, istihdam alanlarına ve sosyal alanlara uzaklık gibi sorunlarla birlikte yaşamak zorunda bırakılan yine yoksullar olmuştur. Görüldüğü gibi kentsel sistem içinde, yasal düzenlemeler, planlar ve projeler başladığı amaçlardan uzaklaşıp yine sermayenin kar mantığına göre işlemektedir.

3. Kent Hakkı Temelinde Yeniden Değerlendirme

Kentsel sistemi kapitalist ilişkilerin temel unsuru olarak tanımladığınızda,(Harvey, 2013) kentsel sistem içinde ortaya çıkan sorunlar da bu bağlamda ele alınmalıdır. Kentsel sistem tüm toplumsal grupların günlük yaşamını oluşturan konut, ulaşım, kamu hizmetleri ve benzeri ortak mal ve hizmetlerin kent içinde nasıl örgütlendiği ile yakından ilişkilidir. (Castells, 1997, s.13-15) Castells, (1997, 13-28) kentin, kapitalizmin ihtiyaç duyduğu işgücünün yeniden üretimi için gerekli olan asgari düzeyde sağlayacak şekilde örgütlendiğine işaret eder. Dolayısıyla Castells'i ve Harvey'i izleyerek, kentsel sistemde kolektif tüketim araçlarının nasıl dağıtıldığı meselesi, işgücünün yeniden üretimini sağlama ve gelirin yeniden dağıtımının tesis edilmesi yoluyla kapitalist ilişkilerin devamının sağlanması meselesidir. Nitekim Harvey (2008, 58-61) konut, iş yerleri ya da ulaşım ağlarının yapısı değiştirildiğinde hem kentsel arazinin kullanımında hem de gelirin dağılımında önemli bir değişimi de beraberinde getireceğinin altını çizer. Yazara göre

“Eğer kentin mekansal biçimini (konutları, taşıma ve ulaşım güzergahlarını, iş olanaklarını, kirlilik kaynaklarını yeniden yerleştirerek) değiştirirsek, herhangi bir aile için erişilebilirliğin fiyatını ve yakınlığın maliyetini de değiştirebileceğimiz açıktır. ... Politik açıdan bakınca, kentin mekansal biçimindeki bu ayarlamaların gelirden değişik yollardan bir yeniden dağıtım getirmesi olasılığının yüksek olduğu açıktır.”(Harvey, 2008, s. S.58, 61)

Buradan yola çıkıldığında, sürdürülebilir kentleşme tartışmalarında ele alınan konut, ulaşım, eğitim, sağlık, yeşil alanlar, sosyal ve kültürel faaliyet alanlarının kent içinde nasıl konumlandırıldığı sorunu bu ortak mal ve hizmetlere kimlerin hangi ölçüde erişebileceği sorununu da belirlemektedir. Diğer bir deyişle bu kolektif mal ve hizmetlere erişimdeki sınırlılık ve eşitsizliğe dayalı kentsel sistem, Lefebvre (1991,1996) ve Harvey’i (2006, 2008, 2013) izleyerek söylersek kapitalizmin devamını sağlamak için ürettiği mekandır. Bu nedenle burada öngörülecek köklü değişim, sistemin işleyişini doğrudan etkileyeceği için bir dirençle karşılaşmaktadır.

Uluslar arası alandaki tartışmalarda ele alınan barınma hakkı örneğinden gidersek, çözüm olarak önerilen toplu konut ya da kentsel dönüşüm gibi programlar, daha nitelikli bir yaşam vaadiyle uygulanmaya konmuş olsa da sermaye mantığı içinde, kentsel eşitsizliği ve adaletsizliği yeniden üreten bir araca dönmüştür. Kentsel dönüşüm adı altında yürütülen bu sağlıklaştırma ve yenileme politikaları da uygun fiyata konut edindirme programları da kapitalist kentleşmenin dinamiklerine uygun şekilde ilerlemekte, planlamalar, ya da yasal düzenlemelerle meselenin kontrolünün mümkün olmadığını ortaya koymaktadır. Gecekondu bölgelerinin ya da kent içindeki diğer sorunlu bölgelerin yenilenmesi, sermayenin kar mantığıyla işlemekte, buradaki ücretlerin yükselmesine, dolayısıyla burada yaşayanların evlerinden çıkarılarak yine kentin başka ücra köşelerine sürülmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Evlerinden çıkan bu insanların konut sahibi olanlar yine kentin uzak ve izole bir alanında ucuz ve niteliksiz, sosyal çevre, istihdam ve kent kaynaklarına ulaşım açısından elverişsiz bölgelerde yaşamakta ev sahibi olamayanlar ise kentin başka bir bölgesindeki gecekonduya taşınmaktadır. Toplu konut projeleri de benzer şekilde kent merkezine ve sosyal yaşama uzak bölgelerde, düşük kalitede inşa edilmektedir. Böylece kent içindeki ayrışma, bölünme yeniden üretilmektedir. Konut edindirme projelerinde arsa fiyatları ve değişim değeri hakim olduğundan insanların yaşam kalitesi sorununa çözüm olmamaktadır. Çalışacakları işi ya da satın alabilecekleri konutu seçme şansı olmayan bu insanların ev ve iş yeri arasındaki mesafelerin artması sonucu gün içinde daha uzun mesafeleri katetmek zorunda kalmakta ve ulaşım masrafları artmaktadır. İki ya da daha fazla vasıta kullanmak zorunda kalmakta ya da yaşamını kolaylaştırmak için otomobil almakta böylece yakıt, vergiler ve çeşitli masrafları da karşılamak zorunda kalmaktadır. Ayrıca yolda harcadıkları daha fazla zaman iş dışında kalan özel zamanlarından çalmakta, sosyal yaşama ve boş zaman etkinliklerine harcayabilecekleri zamanı kısmaktadır. Üstelik bu konutlar sosyal ve kültürel yaşama katılabilecekleri merkezlere uzak olması durumunda yeni bir masraf, vakit ve enerji kaybı ortaya çıkacağından bunlardan uzak kalmakta, kent hayatının zenginliklerinden faydalanma, kendini bireysel olarak geliştirme ya da kaliteli sağlık, eğitim gibi hizmetlere ulaşma gibi haklardan mahrum kalmaktadır. Benzer şekilde sermaye mantığı nedeniyle deprem bölgeleri, sel baskını ve benzeri tehlike taşıyan yerlere ya da tarıma elverişli araziler üzerine yerleşim kurulmakta hem çevre hem insan yaşamı tehlikeye atılmaktadır. Kendini yeniden üreten bu sistemde varlıklılar kent içindeki hizmetlere daha kolay, daha çok ve daha kaliteli şekilde ulaşırken ve daha fazla fayda sağlarken yoksullar aynı hizmetlere erişebilmek için daha fazla bedel ödemek durumunda kalmakta, daha niteliksiz ve daha yetersiz düzeyde ulaşmakta bu nedenle de kent yaşamının imkanlarından varlıklılar kadar fayda sağlayamamaktadır.

Bu örnekte de görüldüğü gibi kentsel sistemde her şey birbiriyle etkileşim içindedir. Harvey’in (2008) işaret ettiği gibi konut, istihdam ve ulaşım politikalarındaki değişim

gelirin yeniden dağıtacaktır. Benzer durum ulaşım politikaları için de geçerlidir. Harve (2008) ve Castells (1997), toplu ulaşımın politikasının özel otomobil kullanımı destekleyecek şekilde düzenlendiğine dikkat çeker. Yetersiz düzeyde, kalitesiz ve sorunlu olarak sağlanan toplu taşıma imkanları, kent büyüdükçe, trafik arttıkça, mesafeler ve harcanan zaman arttıkça daha da yetersiz kalmaktadır. Oysa ki kentin bu kadar büyümesinin altında yatan temel nedenlerden biri, yukarıdaki tartışmalarda da değinildiği gibi özel otomobil kullanımının artmasıdır. Tek bir kişinin mekanda işgal ettiği alan arttıkça, yeni yollara, otoparklara ihtiyaç doğmakta, kentsel arazinin önemli bir kısmı, yeşil alanlar ve kamusal alanlar otoyollara ve otoparklara ayrılmaktadır. Ve bu nedenle kentin büyümekte, fiziksel olarak geniş bir alana yayılmakta, insanların iş yerleri, konutları ve sosyal alanlar arasındaki mesafe arttıkça da otomobil elzem bir ihtiyaç haline gelmektedir. Bunun sonucu olarak da trafikte, yollarda geçen zaman, iş dışında kalan dinlenme, eğlenme ya da kendimizi geliştirebileceğimiz özel zamanımızdan çalmakta, ulaşımına daha fazla bütçe harcamak zorunda bırakmakta, otomobil, yakıt, yol yapım ve onarım çalışmaları gibi vergilerle cebimize giren paranın daha fazlasını bizden geri almaktadır. Buna ek olarak çevre kirliliği ile beraber sağlık sorunlarına, trafik kazalarıyla birlikte yaralanmalara ve ölümlere yol açarak da bizlere zarar vermektedir. Fakat bu sorun da sadece yasal düzenlemeler ile çözülebilecek bir sorun değildir. Otomobil ağırlıklı ulaşım politikaları, otomobil sanayi ve yan sanayii, yol yapım ve bakım çalışmalarını içeren inşaat sektörü, enerji politikaları, petrol şirketleri de içine alan ciddi ekonomik bir gücü oluşturmakta ve bu alanlardaki sermaye tarafından yönlendirilmektedir. (Freund ve Martin, 1996) Tam da bu nedenle bu alandaki politikalarda da yapılacak en ufak bir değişim sermayenin ciddi baskısı ve direnişi ile karşı karşıya kalacaktır. Bu nedenle bu tartışmalarda öngörüldüğü gibi, bisiklet yolları yapmak ya da toplu taşıma özendirilmeye yönelik politikaları yürütmek sadece yerel yönetimlerin veya hükümetlerin alacağı kararlarla ve yasal düzenlemelerle gerçekleştirilebilmek programlarda ifade edildiği kadar kolay bir süreç olmayacaktır. 1990'lerden Avrupa'da süren ve bu konuya dikkat çeken çok sayıda çevreci hareketin eylemlerine rağmen bugün yol yapım çalışmaları da otomobil satışları da hala yüksek düzeylerde seyretmekte, toplu taşıma hala yetersiz ve niteliksiz olarak sağlanmaktadır.

Kısaca, uluslar arası alanda süren kentleşme, planlama ve haklar konuları, kentleşme sürecinin altında yatan ekonomik dinamiklerin eleştirel bir analizi yapılmadan tartışıldığı sürece öngörülen ve arzulanan değişimler kağıt üzerinde kalacaktır. Yoksulluğun, evsizliğin, sağlıksız şartlarda yaşayan ve temel ihtiyaçlar dışında hiçbir şeye ulaşamayan hatta onlara bile ulaşamayan insanların var olduğu bir kent sistemi ile sermaye mantığı arasında ilişki kurulmadan bu konular kent hakkı olarak adlandırılarak tartışmak eksik kalacaktır. Kent hakkı kavramı, kentlilerin kentte yaşamaktan doğan haklarına işaret etmekte ve konuyu sadece planlama ve yasal düzenlemeler ile ilgili bir sorun olarak değil ekonomi politik bir mesele olarak ele almaktadır. Dolayısıyla konu konut, istihdam, toplu taşıma, eğitim ve sağlık gibi ortak tüketime konu olan mal ve hizmetlerin kent içindeki dağıtımını meselesini kapitalist kentleşme süreçleri ile ilişkili olarak tartışmaktadır. Bu nedenle meseleyi planlama modeli ya da bazı yasal düzenlemelerin gerçekleştirilmesi olarak değil yapısal bir sorun olarak ele almaktadır.

SONUÇ

Kent hakkı kavramını antikapitalist temelleri üzerine oturtuktan sonra, yukarıda özetlediğimiz uluslar arası alandaki tartışmaları yeniden ele aldığımızda bu tartışmalarda göz önünde bulundurulmayan bir sorunun ortaya çıktığını görürüz. Kapitalist sistemin yeniden üretiminde kentlerin ve kentleşmenin rolü bu derece önemliyken, ekolojik dengeyi bozan, çevreyi kirleten, yoksulluğu artıran, ayrımcılığa yol açan ve kent yaşamını giderek yok eden bu süreci değiştirmek, dönüştürmek nasıl mümkün olabilir? Çok ciddi bir sermaye baskısı altında devletlerin ve yerel yönetimlerin bugüne kadar yapamadıkları hatta neo-liberal politikalarla daha da çok aşındırdıkları, çevreyi, insanı, sosyal adaleti koruyan, gözetin kararları almaları, yasal düzenlemeleri gerçekleştirmeleri mümkün olabilecek midir? Bugüne kadar ki süreç, tüm iyi niyetli girişimlere ve çalışmalara karşın sermaye mantığının kentleşme süreçlerinde etkili olmaya devam ettiğini göstermektedir. Kentsel dönüşümden konut edinme politikalarına, toplu ulaşımdan kamusal mekanların düzenlenmesine kadar alınan kararlara ve uygulanan politikalara bakıldığında sonuç açık bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla mesele sadece yerel yönetim ya da devletlerin yapacağı yasal düzenlemelerle ve planlama ile sağlanabilecek kadar basit değildir. Tam da bu nedenle kent hakkı kavramı, barınma, sağlık, eğitim, temiz su, temiz çevre, kent yönetimine katılma, yoksulluk ve ayrımcılığın önlenmesi gibi hakların toplamından fazlasına işaret etmektedir. Kentleşme sürecinde hakim sermaye mantığına karşı kentlilerin haklarını temel alacak bir kentleşme sürecini koyarak kent hakkı, kentsel sistemde ve onu üreten ilişkilerde kökten bir değişimi önermektedir Kent hakkı kavramı, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 60. Yılında hala buradaki temel hakların yeterince sağlanamamış olmasının altında sermaye mantığının yattığına işaret etmekte ve bu anlamda da oldukça radikal bir değişimi önermektedir. Bu nedenle kentleşme sürecinin altında yatan sermaye mantığı açık ve net bir şekilde ortaya koymadan uluslar arası tartışmalardaki hedeflerin gerçek anlamda sağlanması da zor gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- Castells, M (1997) *Kent, Sınıf, İktidar* (A.Erendil, Çev.), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları
- Freund,P ve George M., (1996) *Otomobilin Ekolojisi* (G. Koca, Çev), İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Harvey, D., (2006) *Sosyal Adalet ve Şehir.* (M. Moralı, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları
- Harvey, D., (2008) *Umut Mekanları* (Z. Gambetti, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları
- Harvey, D., (2013) *Asi şehirler:Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru.* (A. Deniz Temiz, Çev.), İstanbul: Metis Yayınları
- Lefebvre, H., (1991) *The Production of Space.* (D. N. Smith, Çev.), Great Britain: Blackwell
- Lefebvre, H., (1996) *The Right To The City. Writings on Cities* (E. Kofman ve E. Lebas, Çev ve Ed) Great Britain: Blackwell
- Lefebvre, H. (1968), *Le droit à la ville.* Paris: Éditions Anthropos

Yararlanılan İnternet Siteleri

<http://www.unesco.org/>

<http://unhabitat.org/>

<http://open.unhabitat.org/>

<https://habitat3.org/>

<https://www.uclg.org/>

<https://ec.europa.eu/>

<http://www.citiesalliance.org/>

<http://unhabitat.org/papercity/>

<http://unhabitat.org/urban-themes/planning-and-design/www.un.org.tr>.

European Union, 2011, *Cities of Tomorrow, Challenges, Visions, Ways Forward.*
http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/citiesoftomorrow/citiesoftomorrow_final.pdf

Brown A, ve Kristiansen A. , (2009) *Urban Policies and the Right to the City, Rights, Responsibilities and Citizenship, Management of Social Transformations.*
<http://unesdoc.unesco.org/images/0017/001780/178090e.pdf>